רבי דוד אבוחצירא

עטרת ראשנו: הצדיק שביקש למות במקום קהילתו

מאת הרב יוסף ביטון שליט״א

יום ההילולא: י״ד בכסלו

בשבת פרשת וישלח, י״ד בכסלו ה׳תר״ף (1919), עמדה קהילה יהודית שלמה בכיכר של עיר מדברית בדרום מרוקו, אנשים, נשים וטף, וחיכתה לגזר דינה. בסוף אותו יום חזרו כולם לבתיהם בחיים. רק אחד לא חזר: רבם, רבי דוד אבוחצירא, שביקש מבורא עולם שימות הוא במקומם.

בי״ד בכסלו חל יום ההילולא שלו. בפי העם נקרא ״בבא דו״, ובספרי חכמי מרוקו ובבית אבוחצירא הוא נקרא ״עטרת ראשנו״. הוא היה בכורו של רבי מסעוד, נכדו של האביר יעקב, ואחיו הגדול של הבבא סאלי. ומי שמכיר את סיפורו מבין מדוע הבבא סאלי עצמו, הצדיק שדור שלם נשען עליו, קרא לו ״גדול המשפחה״ בקינה שכתב אחרי מותו.

נכדו של האביר יעקב

רבי דוד נולד בשנת ה׳תרכ״ו (1866) בריסאני שבמחוז תאפילאלת, על שפת המדבר בדרום מזרח מרוקו. הוא נולד בימי גדולתו של סבו, רבי יעקב אבוחצירא, האביר יעקב, וגדל על ברכיו. מפיו למד תורה, וכן מפי דודו רבי יצחק ומפי רבי משה תורג׳מן, מגדולי חכמי הישיבה בתאפילאלת. כבר בצעירותו נודע כעילוי.

כשהיה כבן ארבע עשרה יצא סבו לדרכו אל ארץ ישראל, ונסתלק בדרך, בדמנהור שבמצרים. אביו, רבי מסעוד, קיבל עליו את הנהגת הקהילה ואת הישיבה, וביתו הפך למרכז של עדה שלמה. ובכל אותן שנים ישב הבן הבכור בפינתו ולמד. הוא לא התערב בענייני הציבור כלל, ונהג בקדושה ובפרישות.

ואני חושב שאפשר לתאר אותו באותן מילים שאמר רבן יוחנן בן זכאי על תלמידו רבי אליעזר בן הורקנוס:

"בור סוד שאינו מאבד טפה"

אבות ב, ח

כל מה שלמד נשאר אצלו לתמיד, בנגלה ובנסתר.

היהלום של רבי מסעוד

את הסיפור הזה סיפר הבבא סאלי עצמו, שנים רבות אחר כך, בביתו בנתיבות. פעם אחת סבל רבי מסעוד מכאבים קשים, והתאונן עליהם לפני בניו. רבי דוד שאל את אביו, בנימה קלה של תרעומת, מדוע הוא מרבה כל כך להתאונן. ענה לו אביו: עד עכשיו היה לי יהלום, בן קדוש כמוך, ועכשיו איבדתי את היהלום.

המילים האלה נכנסו ללבו של רבי דוד ולא יצאו ממנו. הוא גזר על עצמו לצאת מבית אביו לשנה שלמה, ובמשך כל אותה שנה הסתגר ולא דיבר עם איש. בסוף השנה פנה אל מושל המחוז, שהיה מיודד עם בית אביו, וביקש ממנו ללכת אל רבי מסעוד ולבקש בשמו סליחה. רבי מסעוד שמע ואמר: ידעתי את ערכו של בני, יהלום אמיתי הוא. אמור לו שנמחל לו, ושיבוא.

רבי דוד בא אל בית אביו, ומן הפתח זחל על ברכיו עד מקום מושבו, כשהוא בוכה. הוא הוציא סכין, הושיט אותה לאביו ואמר שהוא מוכן ללכת לשחיטה אם זה רצונו. רבי מסעוד קם, חיבק אותו ונשק לו, עד שכל הנוכחים השתוממו על האהבה שראו.

שנה שלמה של תשובה, על משפט אחד שאמר לאביו. ותשימו לב לסכין. כבר אז, שנים רבות לפני אותה שבת בתאפילאלת, הוא אומר: הנה אני, מוכן למסור את עצמי. מי שחי כך כל ימיו, כשמגיעה השעה, מוסר את עצמו באמת.

רב העדה

בי״ב באייר ה׳תרס״ח (1908) נסתלק רבי מסעוד, ורבי דוד, בן ארבעים ושתיים, קיבל עליו את עול הקהילה. הישיבה שייסד סבו, בית הדין, השלום בין אנשים וכל צרכי העדה עברו אל שולחנו.

ואת הצדקה ראה כחובתו הראשונה של רב. בן דודו, רבי יחיא אדהאן, מספר בספרו ״אני לדודי״ שתלמידי חכמים רבים, עניים, יתומים ואלמנות היו תלויים בו, ושהיה דואג לפרנסתם מכיסו ומזכה אחרים להשתתף במצווה. כשנודע לו על עני שמתבייש לקבל צדקה, היה מלווה לו מכספו, וגומר בלבו שלא לגבות את ההלוואה לעולם. אחותו סיפרה שבכל ערב שבת היה עומד בביתו ומכין אוכל לסעודות השבת של העניים, ולא הרשה לערוך את השולחן בביתו עד שידע שכל העניים קיבלו את מנותיהם.

כשראה שהמקוואות בעיר אינם מתוקנים כראוי, תיקן אותם מכספו, בצנעה, בלי לספר לאיש מאין בא הכסף. וגם את עניי ארץ ישראל לא שכח. גם בשנות המלחמה, כששלוחי ארץ ישראל כמעט לא יכלו להגיע למרוקו, חיפש ומצא דרכים לשלוח אליהם מעות.

הדרך אל ארץ ישראל

אבל ההנהגה הציבורית הכבידה עליו. כל ימיו התרגל להיות לבדו עם קונו, ועכשיו כל צעד שלו נעשה לעיני כולם. לא עברה שנה, והוא החליט לעזוב ולעלות לארץ ישראל, שם יוכל לעבוד את ה׳ בסתר. הוא יצא לדרך והגיע עד בשאר, ליד הגבול בין מרוקו לאלג׳יריה.

בני הקהילה שמעו ושלחו אחריו משלחות, שהתחננו לפניו שלא יעזוב אותם. ובני המשפחה מוסיפים עוד פרט מאותה נסיעה: כדי לחצות את הגבול נדרש לתעודת מעבר, ולשם כך היה עליו להצטלם. רבי דוד, שמעולם לא הסכים להצטלם, סירב, והעדיף לוותר על הנסיעה כולה. עד היום אין בידי המשפחה שום תמונה שלו.

הוא שב לתאפילאלת, אבל חילק את ההנהגה בין בני המשפחה. דודו, רבי יצחק, קיבל עליו את ענייני הכספים של הישיבה. בן דודו, רבי אליהו, היה לאיש הקשר בין הקהילה לבין השלטונות. ואת ראשות הישיבה מסר לאחיו הצעיר, רבי ישראל, הוא הבבא סאלי, שהיה אז בן שמונה עשרה בלבד.

שש שנים בעליית הגג

מראשית שנת ה׳תרס״ט (1909) ועד סוף שנת ה׳תרע״ד (1914) נעלם רבי דוד מעיני הציבור. הוא הסתגר בעליית הגג של ביתו יחד עם חמיו, רבי אליהו הכהן, ועם רבי משה תורג׳מן, רבו של הבבא סאלי. שם ישבו שש שנים בתעניות ובסיגופים, ולמדו יומם ולילה את תורת הנגלה ואת תורת הקבלה. הם לא יצאו משם, מלבד לטבילה במקווה.

חדר ההסגר היה צמוד לבית הכנסת, וחלון קטן חיבר ביניהם, כדי שיוכלו להתפלל עם הציבור. אחרי תפילת העמידה היה הקהל מחכה עד שנשמעה נקישה על החלון, סימן שהצדיקים סיימו את תפילתם, ורק אז התחיל שליח הציבור את החזרה.

במסורת המשפחה מכנים את השנים האלה ״תשובת הקנה״, על שם סדר תשובה ותיקון שנזכר בספר הקנה הקדמון, ושנקשר בפסוק:

> ״שש שנים יעבד ובשבעת יצא לחפשי חנם״
>
> שמות כא, ב

ותחשבו על הקהילה. שש שנים לא ראו את רבם, לא שמעו ממנו דרשה ולא קיבלו ממנו פסק, ובכל זאת המשיכו לראות בו את מנהיגם, וחיכו לו. אני חושב שהם הרגישו דבר שקשה להסביר במילים: מי שיושב למעלה ומתקן, שומר גם על מי שלמטה.

שמירת העיניים

רבי דוד נזהר בשמירת העיניים עד כדי כך שנמנע מלצאת לרחוב. בית המדרש שלו וחדר הלימוד היו בתוך ביתו, וגם מקווה התקין לעצמו שם, כדי שלא יצטרך ללכת בסמטאות המלאח. נכד אחיו, האדמו״ר רבי דוד חי אבוחצירא שליט״א מנהריה, סיפר שכאשר רצה להשתתף בברית מילה בעיר, כדי לשמוע את הברכות ולהשלים

מאה ברכות ביום, שהיו חסרות לו בגלל תעניותיו המרובות, לא הלך ברחוב. הוא עבר מגג לגג עד שהגיע לבית שבו נערכה הברית, והקשיב לברכות מן הפתח שבגג.

ומסופר שבצעירותו חלה בעיניו, ובמשך חמש שנים לא ראה. גם בשנים האלה לא פסק מלימודו, ולמד בהתמדה כמו תמיד. בהילולא של רבי מאיר בעל הנס ביקש פתאום שיביאו לו את ספר ״מחשוף הלבן״ של סבו, האביר יעקב, כיוון בו כוונות, ועין אחת שלו נפקחה. תלמידיו הפצירו בו שימשיך לכוון עד שתיפקח גם השנייה. והוא ענה להם שכדי ללמוד תורה די לו בעין אחת.

ייסורים ושמחה

חייו של רבי דוד היו מלאים צער. הוא התאלמן פעמיים. נולדו לו שמונה בנים ושתי בנות, וכל בניו, חוץ מן הצעיר שבהם, נפטרו בחייו. הוא סבל ממחלות רבות. ובביתו נהג בפרישות גדולה: לא אכל בשר, ומסופר שלא נכנס למיטה לישון, אלא נח מעט על כיסאו.

ובכל זאת, מי שהכירו העידו עליו שהיה אדם שמח.

> תעצרו רגע על המשפט הזה. אדם שקבר את בניו, שהתאלמן פעמיים, שישב חמש שנים בחושך, נשאר שמח. אני חושב שזה אחד השיעורים הגדולים שלו בשבילנו. השמחה שלו לא באה מן החיים הקלים. היא באה מן הקשר שלו עם הקב״ה, וקשר כזה ייסורים לא יכולים לקחת.

ויש פרט אחד שמראה עד כמה הסיפור הזה קרוב אלינו. בתו שמחה, שהתייתמה מאביה בגיל שנתיים וגדלה בבית אחי אביה, נישאה לרבי שאול מור יוסף, וגרה במושב שדה צבי. היא נפטרה בב׳ בחשון ה׳תשע״ב, בת תשעים וארבע.

״בהסתכלי עליך אני רואה הכלי״

הבבא סאלי גדל בצילו של אחיו הגדול. כשהיה נער צעיר, זמן קצר אחרי בר המצווה, קיבל על עצמו תעניות קשות, ופעם אחת התענה ברציפות משבת לשבת. הוא לא סיפר על כך לאיש. ביום שישי, לקראת סוף התענית,

הלך לטבול לכבוד שבת, וכשעלה מן המקווה פגש בו רבי דוד.

רבי דוד הבין מיד, וגער בו: אתה צעיר לימים, ועליך לעסוק בתורה מתוך יישוב הדעת ומנוחת הנפש, ולא להכניס את עצמך לתעניות כאלה. הנער ניסה להתחמק, כאילו אינו יודע במה מדובר. ענה לו אחיו: ״אל נא תתווכח עמי, בהסתכלי עליך אני רואה הכל״.

הספרים

רבי דוד כתב הרבה, אבל לא זכה לראות את ספריו בדפוס. הם נדפסו בירושלים בשנת ה׳תרפ״ג (1923), כשלוש שנים אחרי מותו, ובראש ״פתח האהל״ נדפסו הקדמות של אחיו, הבבא סאלי, ושל רבו וחברו, רבי משה תורג׳מן. אלה חיבוריו:

פתח האהל

ארבעה חלקים על חמשת חומשי תורה

חיבורו הגדול על התורה: בראשית, שמות, ויקרא, וחלק רביעי על במדבר ודברים. נדפס בירושלים בשנת ה׳תרפ״ג, עם הקדמת אחיו הבבא סאלי.

שכל טוב

שני חלקים

ספר דרוש וחידושי תורה. בשער הספר נכתב שהספר כולו היה כרך אחד גדול, וחילקו אותו לשני חלקים. נדפס בירושלים בשנת ה׳תרפ״ג.

רישא וסיפא

כרך אחד

ספר נוסף מכתביו, שנדפס בירושלים באותה שנה, בדפוס רבי שמואל הלוי צוקרמן.

פיוטיו

נדפסו בספר ״יגל יעקב״

שיריו ופיוטיו קובצו בספר ״יגל יעקב״, ספר הפיוטים של משפחת אביחצירא, יחד עם שירי סבו האביר יעקב, אביו רבי מסעוד ואחיו הבבא סאלי.

בשנת ה׳תשע״ד יצאו כל ספריו במהדורה חדשה, עם ביאורים והערות, ביוזמת נכד אחיו, האדמו״ר רבי דוד חי אבוחצירא שליט״א, על ידי מכון אור לישרים ומכון עוז והדר.

פיוט על מתן תורה

אחד מפיוטיו עוסק במתן תורה. בבתים שלו הוא עובר על עשרת הדברות אחד אחד, וכל בית מסתיים במילה ״טוב״. ובראשי הבתים חתם את שמו: דוד אביחצירא. כך הוא פותח:

> ״ה׳ אלהינו לקח טוב נתן לנו, על יד משה רבנו, הודו לה׳ כי טוב.
> דודי ירד לגנו וככלה קדשנו, במצוותיו צוונו, סור מרע ועשה טוב״
>
> מתוך פיוטו של רבי דוד אביחצירא

ובבית שאחריו הוא כותב ״וביום השבת קודש הוא יום ששה לחודש״. אלה דברי חכמים בגמרא, שבשישי בחודש ניתנו עשרת הדברות, ושלדברי כולם ״בשבת ניתנה תורה לישראל״ (שבת פו ע״ב). הצדיק שלבש לבן בכל שבת, וידע לשמוח בה גם בתוך הייסורים, שר על התורה שניתנה ביום השבת.

השבת האחרונה

חומת ריסאני, העיר שבה חי רבי דוד ושבה נקבר, בצילום משנת 1962

באותן שנים נלחם הצבא הצרפתי במרוקו, ובאזור תאפילאלת קמו נגדו שבטים מורדים. בראשם עמד מולאי מוחמד, וכשנסוגו הצרפתים מן האזור השתלט עליו. בשנת ה׳תר״ף הוציא גזירה להרוג את כל יהודי המחוז, בטענת שווא שהם קושרים קשר עם הצרפתים. כדי להגדיל את הפחד, לא פרסם מתי תבוצע הגזירה.

הקהילה באה אל רבי דוד. הוא הרגיע אותם, ואמר להם שהקהילה לא תושמד ושהוא מתפלל עליהם.

בליל שבת פרשת וישלח יצא רבי דוד לסעודת השבת לבוש בגדי חול שחורים, במקום הבגדים הלבנים שלבש תמיד בשבת. הוא מיהר לסיים את הסעודה, ועלה לעליית הגג עם תלמידו. שם עסקו כל הלילה בכוונות קריאת שמע על פי כתבי האר״י, עד שעלה עמוד השחר. בבוקר נכנס לתפילת שחרית, עדיין בבגדים השחורים, לתדהמת המתפללים, שהורגלו לראות אותו בשבת לבן כמלאך.

בצהרי השבת הקיפו מאות מחייליו של מולאי מוחמד את העיר, ונתנו פקודה לכל היהודים להתקבץ בכיכר. כשהגיע המושל ושאל היכן רבם, ענו לו שלא רצו להפריע לו באמצע לימודו. החיילים נשלחו לביתו, ומצאו אותו מסיים את לימוד המשניות שלו, במשנה האחרונה שבששה סדרי משנה:

> "עתיד הקדוש ברוך הוא להנחיל לכל צדיק וצדיק שלש מאות ועשרה עולמות, שנאמר: להנחיל אהבי יש ואצרתיהם אמלא"
>
> משנה עוקצין ג, יב

בדרך אל הכיכר, כשעבר לפני בני קהילתו, נשמטה נעלו מרגלו. אמר רבי דוד שזה סימן שפטירתו מן העולם תהיה כפרה על כל ישראל. ואת הקהל החרד חיזק בדברים: הוא התפלל לבורא עולם שבמקום שייהרגו כולם, ימות הוא לבדו.

המושל שאל אותו מדוע הוא כותב מכתבים לצרפתים ומזרז אותם לשוב לתאפילאלת. רבי דוד השיב שחלילה לו לעשות דבר כזה. ויועציו של המושל אמרו לו שאם יהרוג את רבם של היהודים, השקול כנגד כולם, די בכך, ומן השאר מוטב לגבות מסים וכופר. כך נגזר דינו של רבי דוד, ויחד עמו נגזר דינם של שניים מפרנסי העיר, רבי יצחק בן שמחון ובנו רבי דוד. שלושתם הועמדו מול לועו של תותח, ורבי דוד בראשם.

הקהילה ניצלה. אבל המושל גזר שאסור להתאבל על רבי דוד, ומי שיימצא מתאבל, דמו בראשו. גופתו נמסרה לראשי הקהילה, והוא נקבר בלוויה שקטה וצנועה, שגם אליה הגיעו מרגלים לוודא שאיש אינו בוכה. הוא נקבר בבית העלמין היהודי של ריסאני, מחוץ לחומת העיר.

מיתתן של צדיקים מכפרת

מה שעשה רבי דוד באותה שבת יש לו שורש עמוק בדברי חז"ל. הגמרא שואלת מדוע נסמכה בתורה פטירתה של מרים לפרשת פרה אדומה, ומשיבה:

> "מה פרה אדומה מכפרת, אף מיתתן של צדיקים מכפרת"
>
> מועד קטן כח ע"א

ובמקום אחר אומרת הגמרא:

> "בזמן שהצדיקים בדור, צדיקים נתפסים על הדור"
>
> שבת לג ע"ב

רבי דוד ידע את זה, והלך אל הכיכר בידיעה הזאת. הוא לא ביקש מוות. הוא ביקש חיים לקהילה שלו, ולקח על עצמו את מה שנגזר עליה. ועליו ועל שכמותו נאמר:

> "יקר בעיני ה' המותה לחסידיו"
>
> תהלים קטז, טו

בשבת פרשת וישלח

וכשאני קורא את הסיפור הזה, אני לא יכול שלא לחשוב על הפרשה של אותה שבת. בפרשת וישלח יעקב אבינו שומע שעשו בא לקראתו עם ארבע מאות איש. הוא מחלק את המחנה לשניים, ואומר:

> "אם יבוא עשו אל המחנה האחת והכהו, והיה המחנה הנשאר לפליטה"
>
> בראשית לב, ט

רבי דוד עשה את עצמו המחנה האחת. הוא הלך אל מי שבא להכות, כדי שהמחנה הנשאר, קהילה שלמה של אנשים, נשים וטף, יהיה לפליטה.

ובאותה פרשה כתוב גם: "ויותר יעקב לבדו, ויאבק איש עמו עד עלות השחר" (בראשית לב, כה). ובליל השבת הזאת ישב רבי דוד בעליית הגג, ונאבק בכוונות התפילה ובסודות התורה, עד עלות השחר.

אני לא בא להסביר חשבונות של שמים. אבל יש בזה משהו שנוגע בלב. בשבוע שבו קוראים בבתי הכנסת איך יעקב אבינו עמד מול עשו והציל את משפחתו, עמד נכדו של האביר יעקב מול מי שבא

להשמיד, והציל את קהילתו.

החלום שהפך את האבל לשמחה

הבבא סאלי התאבל על אחיו אבל כבד. בקינה שכתב עליו פתח במילים של חזקיהו המלך, ״הנה לשלום מר לי מר״ (ישעיה לח, יז), וקרא לו ״גדול המשפחה, צדיק כתמר״. הוא סירב להתנחם, והמשיך לנהוג מנהגי אבלות גם אחרי שעברה השנה.

ומסופר שאחרי שבע שנים בדיוק, ביום ההילולא, חלם חלום. בחלומו טבל במקווה של סבו האביר יעקב, ופתאום נפתחו השמים. שבעת רועי ישראל ירדו מלמעלה כמו מנורות של אש, ונכנסו אל בית המדרש. אחריהם הופיע רבי דוד, ופניו מאירות. הבבא סאלי רצה להיכנס יחד איתו, ואחיו עצר אותו: אינך יכול להיכנס, כי אתה עדיין בעולם החיים, אבל אני מרשה לך לשבת ליד הפתח ולומר איתנו תיקון חצות.

ואז הוסיף רבי דוד ואמר לו שצער גדול יש לו מכך שאחיו ממשיך להתאבל עליו. כל הצער שהיה לו, אמר, לא נמשך יותר מרגע אחד, ומיד העלו אותו למקומו בעולמות העליונים, מקום שאין בידו לתאר את גודל מעלתו. ואם רצונך לעשות לי נחת רוח, אמר, תפסיק להתאבל.

הבבא סאלי התעורר, ואחרי תפילת שחרית התיר את נדרי האבלות שקיבל על עצמו. הוא סיפר ברבים את החלום, ואותו יום נקבע ליום משתה ושמחה לכבוד נשמתו של רבי דוד. ומאז, יום ההילולא שלו הוא יום של שמחה.

ויש לחלום הזה שורש בגמרא. על הרוגי מלכות, אלה שנהרגו בידי השלטון בגלל יהדותם, נאמר:

> ”הרוגי מלכות אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן”
>
> בבא בתרא י ע״ב

גם הבבא סאלי, צדיק גדול בעצמו, נשאר ליד הפתח.

הציון ובית הכנסת

רבי דוד נקבר בבית העלמין היהודי של ריסאני. לפני כמה שנים שופץ בית העלמין, במסגרת מפעל לשיקום בתי העלמין היהודיים במרוקו, ועל קברו נבנה מבנה של כבוד. ויש יהודים שעולים להשתטח עליו עד היום.

ובארץ ישראל נשאר זכרו באבן. בראשית שנות החמישים הקימו עולי מרוקו בית כנסת על שמו בשכונת ואדי סאליב בחיפה. כשפונתה השכונה מתושביה, בית הכנסת של רבי דוד אבוחצירא היה מן המבנים המעטים בה ששרדו.

עטרת ראשנו

מי שמכיר את מגילת איכה שומע בכינוי שלו גם את הפסוק העצוב: "נפלה עטרת ראשנו, אוי נא לנו כי חטאנו" (איכה ה, טז). בשבת אחת נפלה עטרת ראשם של יהודי תאפילאלת. אבל העטרה שנפלה הצילה את הראש. הקהילה חיה, והבית המשיך: אחיו הבבא סאלי, אחיו רבי יצחק, הבבא חאקי, וכל הדורות שאחריהם.

והוא משאיר לנו דרך שלמה: אהבה לקהילה עד מסירות נפש, כבוד אב שמוכן לשנה שלמה של תשובה על משפט אחד, ושמחה שנשארת גם כשהחיים קשים. ויום ההילולא שלו הוא זמן טוב לקחת ממנו משהו אחד לחיים שלנו: להדליק נר לעילוי נשמתו, ללמוד משנה אחת כמו שלמד הוא ברגעיו האחרונים, ולפני שאנחנו עורכים את שולחן השבת שלנו, לדאוג שגם אצל מי שאין לו יהיה אוכל לשבת.

זכותו של רבי דוד אבוחצירא הי"ד, עטרת ראשנו, תגן עלינו ועל כל עם ישראל, אמן.

מקורות

אבות ב, ח; שמות כא, ב; בראשית לב, ט; בראשית לב, כה; משנה עוקצין ג, יב; משלי ח, כא; שבת פו ע"ב; שבת לג ע"ב; מועד קטן כח ע"א; בבא בתרא י ע"ב; תהלים קטז, טו; ישעיה לח, יז; איכה ה, טז; רבי דוד אביחצירא, פתח האהל, שכל טוב, רישא וסיפא (ירושלים, ה'תרפ"ג); "יגל יעקב", פיוטי משפחת אביחצירא; הרב יחיא אדהאן, אני לדודי; מסורות המשפחה כפי שנמסרו מפי הבבא סאלי ומפי האדמו"ר רבי דוד חי אבוחצירא שליט"א.

קרדיט תמונות: נוף תאפילאלת, Eduardo Manchon, CC BY-SA 3.0; חומת ריסאני (1962), אוסף Wereldmuseum (לשעבר Tropenmuseum), CC BY-SA 3.0. שתיהן דרך Wikimedia Commons. לרבי דוד אין תמונה, כי כל ימיו סירב להצטלם.